

БУХОРО КУЛОЛЧИЛИК МАКТАБИ

Гаипова Мухайё Тулягановна

Камолиддин Беҳзод номидаги

Миллий рассомлик ва дизайн институт

Санъатшунослик ва музейшунослик факультети

Санат тарихи ва назарияси кафедраси

катта ўқитувчиси

АННОТАЦИЯ

Ўзбекистон амалий санъатида кулолчилик мактаблари алоҳида ўрин тутди. Улар орасида Бухоро кулолчилик мактабига мансуб марказлар фаолияти миллий санъатни сақлаш, ривожлантиришда аҳамияти улкан. Мақолада Бухоро кулолчилик мактаблари усталари фаолияти, сулолавийлик ва “устоз-шогирд” масалалари кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: Сулола, анъана, товоқ, бодия, Риштон, чинни, хунарманд, кошин, нақш, кўрғошин.

АННОТАЦИЯ

Художественные керамические центры занимают особое место в прикладном искусстве Узбекистана. Среди них большое значение в сохранении и развитии национального искусства имеет деятельность центров, принадлежащих Бухарской школе гончарства. В статье рассматривается деятельность мастеров бухарских гончарных школ, вопросы преемственности и «усто-шогирд» («мастер-ученик»).

Ключевые слова: Династия, традиция, тарелка, бодия, Риштон, фарфор, мастер, изразец, узор, свинец.

ABSTRACT

Ceramic art centers occupy a special place in the applied arts of Uzbekistan. Among them, the activity of the centers belonging to the Bukhara School of Pottery is of great importance in the preservation and development of national art. The article discusses the activities of the masters of Bukhara pottery schools, issues of continuity and “usto-shogird” (“master-disciple”).

Key words: Dynasty, tradition, plate, bodia, Rishton, porcelain, craftsman, tile, pattern, lead.

Мамлакатимиздаги маданият ва санъатни қўллаб-қувватлаш, миллий маданий ва маънавий меросни сақлаш ҳамда ривожлантириш, халқимизни миллий ва жаҳон маданиятининг энг яхши намуналари билан таништириш бўйича ката ишлар амалга оширилмоқда. Ўзбекистонда, бугунги кунга келиб, халқ ҳунармандчилигининг ривожланиши учун ҳуқуқий асослар ҳамда амалий йўл-йўриқлар шакллантирилган. Миллий ҳунармандчилик, халқ бадиий ва амалий санъатини ривожлантириш, бу орқали халқимизнинг бой маданий мероси ва тарихий анъаналарини тўлиқ сақлаб қолиш, бандбўлмаган аҳолини, айниқса ёшлар, аёллар ва кам таъминланган оилаларни ҳунармандчиликка кенг жалб этиш орқали уларнинг иш билан бандлигини таъминлаш мақсадида Президент қарори қабул қилинди [1]. Айнан шу қарорлартурли вилоятдаги бадиий ҳунармандчилик марказларини янада тараққий этишига хизмат қилди.

Бу жараёнда Ўзбекистонда кулолчиликнинг қадимий марказлари ва бугунги кунда тараққи этаётган мактабларни ўрганиш алоҳида аҳамиятга эга. Улар орасида Бухорода Ғиждувон, Риштон мактаблари, Хоразм, Самарқанд, Ургут, Андижон кулолчилик мактабларини ривож, ички ва ташқи иқтисод ҳамда туризмни ривожлантиришдаги ўрни катта. Ҳар бир мактаб ўзининг ривожланиш ва ижодий тамойиллари, етакчи марказ ва усталари, бошқа мактаблардан фарқловчи хусусиятлари билан белгиланади. Улар ўз қонуниятлари доирасида фаолият кўрсатади ва асосий бадиий тамойиллари умумийлигини сақлаб қолади.

XVIII-XIX асрларда сопол ишлаб чиқаришнинг йирик марказлари Самарқанд, Ғиждувон, Бухоро, Денов, Хива, Каттабўғ, Риштон, Ғурумсарой бўлиб қолган. Бу даврда кулолчилик ҳунарининг янги ривожланиш босқичи келади. Унинг хиллари ўзига турли шакл ва хажмдаги идишларни (товок), идишлардан (хурма, хурмача, чоргуша, дугуша), катта ва кичик, тузилиши жиҳатдан мураккаб ёки идиш нисбатлари жиҳатдан аниқ (коса, шокоса, пиёла), кўзалардан (кўза, офтоба), чуқурларидан (тоғора), патнис ва бошқаларни ўзида жамлаган [2].

Риштонда ўрта асрларда йўқолиб кетган ганч – чинни ишлаб чиқариш техникасини XVIII асрда қайта тиклаган ака-ука Абду Жалол (“Уста Абдужалол”, “Уста Жалил”) ва Абдужамил (“Уста Абдужамил”, “Уста Кури”) ўз ишларининг буюк усталари ҳисобланганлар. Кулоллар чинни ишлаб чиқариш усулини

Кашғар ва Эрон давлатларидан олиб келишган. Уларнинг шоғирди Калли Абдулло (“Кал Абдулло”) лақаби остидаги – чиннимутахассиси Абдулла Кулол (1797-1872) оқибатда Риштоннинг барча кулоллари учун Уста-оқсоқол бўлиб етишган. XIX аср бошларида Риштоннинг кулол маҳсулотлари нафақат Фарғона водийсида балки бутун Марказий Осиё бўйича юқори талабга эга бўлган. Шаҳар 300 тадан ортиқ киши ишлайдиган 100 га яқин кулол устахоналарини ўз ичига олган. Ушбу даврда Қўқон хонлиги ва Шарқий Туркистонхунармандлари билан узвий алоқалар ўрнатилган. Россия империяси даврида кулол ишлаб чиқариши бевосита қўллаб-қувватланган. XX аср бошларида Риштон 300 та киши ишлайдиган 80 тадан ортиқ хунармандчиликка оид кулол устахоналарини ўз ичига олган. Риштон кулолларининг маҳсулотлари Марказий Осиёнинг барча шаҳарларига келиб тушган. Баъзи хунармандлар эса Қўқон, Марғилон, Андижон, Самарқанд, Тошкент ва бошқа шаҳар бозорларида ўзларининг шахсий савдо дўконларини очишни бошладилар. Шунингдек, Риштонга Конибодом, айрим пайтда Ғиждувон, Қарши, Шахрисабз шаҳарларидан усталар ўзаро тажриба алмашиш учун ташриф буюришган [8].

XX аср бошларида кулолчиликда услубий ўзгаришлар кўзга ташлана бошлади. Орнаментга чойидиш, кўза, чолғу асбобларидан тортиб, милтиқ ва пичоқларнинг тасвирлари олиб кирилган. Шу давр Ғиждувон кулолчилиги беагида ҳайвонотга оид белгиларнинг кўплиги, ҳандасавий нақшнинг етакчилиги ўзига хос хусусият сифатида намоён бўлади. Кўплаб кулолчилик марказларида ширкатлар, курс, мактаблар ташкил этилган. Бу даврда кулоллар анъанавий лаган, товоқ, бодия коса, кўзалар ясашган. Уларни мўйқаламда нақшунигорлар билан безашган, ўйиб нақш битишган, қолипда гул ясаб ёпиштиришган. Кулолчиликнинг машҳур марказлари ўзининг маҳаллий ўзига хос бадий ўзгаришларини сақлаб қолган. 1960-йиллар охиридан кулоллар маҳсулотларига талаб камайгани сабабли Ўзбекистон анъанавий кулолчилигида қатор ноёб марказларнинг фаолияти тугатилади. 1980- йиллар иккинчи ярми ва 1990- йиллар бошида Ўзбекистон анъанавий кулолчилигида энг ноҳуш ҳолат кузатилади. Умумий иқтисодийқийинчилик худди шу даврда юз берган эди. 1993- йилдан Ўзбекистонда ижтимоий, иқтисодий вазият барқарорлаша бошлагач, аҳвол бирмунча мўтадиллашди. Риштон усталари ўз буюмларининг асосий анъанавий шаклларини тикладилар ва ҳозирги пайтда сопол идишнинг икки хилиниясамоқдалар.

Бухора кулолчилик марказлари орасида Риштон алоҳида ўринга эга. Риштонда ишқорли сир тайёрлаш йўсини қайта тикланган ва усталар ундан ўз

идишларини бўяшда фойдаланишган. Буюмлардаги безаклар марказ кулолчилигига хос бадий хусусиятларни белгилайди. Риштон кулолчилиги нақш-гул турларига хос жуда бойдир. Унда Ўзбекистонда фойдаланилаётган кулолчилик буюмларининг барча нақш-гул турлари: хандасавий ва ислимий нақшлар, рамзий белгилар, буюм тасвирлари, ҳайвонлар ва одам тасвиримавжуд. Бухоро – Самарқанд мактаби кулолчилигининг асосий хусусияти технологик омил – кўрғошин-ложувард ва яшил-сарик ҳамда жигарранг бўёқлардан фойдаланишбилан боғлиқ. Бу кўп ҳолларда буюмларнинг рамзий жаранг касб этишини белгилайди. 1990- йилларда бу мактаб буюмларида ўз шакл жиҳатидан олдинги ўн йилликлардаги анъаналар ривожлангани сезилади. Бу анъаналар Гиждувондаги кулоллар сулоласи вакиллари: ака-ука Алишер ва Абдулла Нарзуллаев ясаган буюмларда яққол кўринади. Бухоро – Самарқанд мактабининг турли марказларида гул тушириш йўсини ўзига хос хусусиятга эга. Масалан, Гиждувон ва Шаҳрисабз усталари, асосан, мўйқаламда нақшу- нигор чизадилар. Ургут ва Денов усталари эса кўпинча ўйма гуллардан фойдаланадилар. Умуман ўтган асрдаги анъанавий кулолчилигида ишлаб чиқариш марказлари, усталар миқдори камайиб кетиши, ишлаб чиқарилган буюмлар тури ва улар техник сифати пасайиши кузатилади. лойдан ясалган ва бўялган ўйинчоқларни ҳам сирланмаган сопол буюмлар сирасига киритиш мумкин.

Олимларнинг 2012-йилда Уба қишлоғи (Бухоро вилояти)га қилган экспедитсия натижасида шу аён бўлдики, Ҳамробиб Раҳимовнинг ўғли Жаббор Раҳимов бирор шогирд тайёрлаб қолдирмаганлиги боис лойдан ўйинчоқ-хуштак яшашнинг қадимий анъанаси бу эрда барҳам топган. Убанинг ягона ўйинчоқсози Кубаро Бобоева қолиплар ёрдамида гипсдан йирик ҳайкалли шакллар тайёрлашга ўтгани хунармандчилик бу турининг кадр-қиммати тушиб кетиши ва айнишга олиб келди. Амбар опа Сатторова ясаб келган ғилдиракли қуш ва ҳайвонлар кўринишидаги Касбининг машҳур ўйинчоқлари бирмунча аввалроқ барҳам топган эди. Ҳозирги пайтда эса бу кўринишдаги ўйинчоқларни Гиждувонда Нарзуллаевлар ва Самарқандда Мухторовлар сулоласи вакиллари яшашмоқда. 1960-йилларда Самарқанд терракота мактабига асос солган машҳур уста Абдурахим Мухторовдан сабоқ олган келини Дилором Мухторова ушбу мактаб анъаналарини давом эттирмоқда. А.Мухторовнинг ўғиллари Зариф ва Исом 1980 – 1990-йилларда эртақлардаги аждарҳолар ва фолклор образлари устида фаол иш олиб бордилар. Бироқ улар кўп ишлашмади. Ҳозир фақат Дилором Мухторова фолклор мавзусида терракотадан композитсиялар ясамоқда. У лойдан

хайвонлар ва халқ эртаклари қаҳрамонларининг турли композициядаги 100 дан ортиқ кўринишини ясаган.

Риштонлик уста Ш.Юсуповнинг ўғли Фирдавс Юсупов 2012 йилдан терракотали ўйинчоқларни бўёқсиз ясашни бошлади. Унинг узунлиги 10 см -15 см гача бўлган эртақ қаҳрамонлари XX аср охирида ўратепалик уста Ғофур Ҳалилов ясаган ҳажми 20 см – 40 см.гача бўлган, устки қисми оқ- қизил-кўк оҳакли бўёқ билан қопланган йирик ҳажмдаги фантастик образларни эслатади. Бироқ илдизи бошқа марказларга алоқадор ушбу Риштон ўйинчоқлари яратилиш тажрибаси моҳиятан муаллифлик ёндашишини намоён этади.

Риштон кулолчилиги анъаналарини давом эттирувчилар кейинги йилларда бирмунча кўпайди. Бироқ буюмларнинг технологик ва нақшли композитсиялари бадий қиймати жиҳатидан унчалик юқори даражада эмас. Ҳозирги пайтда, Шарафиддин Юсупов ва Бахтиёр Назаров Риштон кулолчилигининг юксак анъаналарини давом эттириб, самарали меҳнат қилишмоқда. Гурумсарой кулолчилиги анъаналарини эса машҳур уста Маъсуд Туроповнинг шогирди Ваҳобжон Буваев изчиллик билан ривожлантириб келмоқда. Ғиждувон ва Ургутда усталар сулоласи бир маромда ишлаб келишмоқда. Ғиждувонлик машҳур кулол Ибодулла Нарзуллаев анъаналарини унинг ўғиллари Алишер ва Абдулла Нарзуллаев давом эттирмоқда. Ургутда кулолчилик санъатини Маҳкам Облоқуловнинг ўғли Нўъмон Облоқулов ривожлантирмоқда. Хивада маҳаллий кулолчилик анъаналарини хивалик машҳур уста Одилбек Матчоновнинг фарзандлари Модир қишлоғида ва қўшни қишлоқ Каттабоғда яшовчи кулол Баҳодир Отажонов давом эттиришмоқда. Юқорида номлари келтирилган усталар ва кулолчилик марказлари замонавий кулолчиликнинг маҳаллий мактаблари хусусиятларини сақлаб қолган. Шунингдек, уларнинг буюмлари ўзида шу марказларга хос технология ва нақшинкорликни намоён этади.

Бухорони кулолчилик жаннати деб аташади. Сир синоат ва кўхна ўтмишга эга Бухоронинг ҳар ерида, меъморий қосинларидан то маиший буюмларига қадар ҳар ерда кулолчилик буюмларини учратиш мумкин. Бухоронинг бадий кулолчилик мактабида халқнинг ҳақиқий ижодий қудрати содда ва ифодавий тилда намоён бўлган. Ғиждувон кулолчилиги, лой ҳайкалчалар, ўйинчоқ ва маиший буюмлар – буларнинг барчаси ўзига хос нақшлари ва қайтарилмас безаклари билан ўзбек халқининг олийжаноб ва самимий қалби, характери ва уникал маданиятини намоён этади. Сирланган ва сирланмаган кулолчилик буюмлари ҳар бир етакчи марказда шакл, нақш, безак ва колорити хусусиятига кўра фарқ қилган.

Ғиждувон маркази, хусусан Алишер Нарзуллаев ижоди орқали сўнгги ўн йилликда буюмларнинг ассортименти кўпайиб бораётганини ҳам алоҳида таъкидлаш ўринли. Жумладан идиш, пиёла, кўза, шокоса, коса, сув учун мўлжалланган идиш, маҳсулотлар сақлашга мўлжалланган хумлар. Нафақат маҳсулотлар тури, балки уларнинг сифати ва бадий безагига ҳам усталар томонидан катта эътибор қаратилмоқда. Усталар ҳар бир мактаб ёки марказнинг маҳаллий ўзига хослик сифатларини сақлаб қолиш билан бир қаторда унутилган шакл ва тасвирларни қайта тиклашга ҳаракат қилишмоқда. Шу билан бирга Бухоро марказларида янгидан янги тасвирий ва безакли мотивлар пайдо бўлмоқда.

Бухоро кулолчилигига яшилсимон-сарик гаммадаги, қарама қарши рангларга қурилган ранглар мажмуи хос. Шу хусусияти билан уни узоқдан ажратиш олиш мумкин. Бухоронинг ажойиб “учпу-лак” майда ҳайвончалар бўлган хайкалчалари жуда машҳур. Бухоро-Самарқанд мактабига хос бўлган мазкур хунармандчилик тури йўқоиб кетмоқда.

Ғиждувон кулолчилик мактаби хандасавий шакллар ва нақшинкор гуллар билан ажралиб туради. Энг машҳур кулоллардан бири Ибодулло Нарзуллаев саналади. Айнан у Бухор кулолчилик мактаби асосчиси саналади. Ибодулло Нарзуллаев индивидуал кулолчилик стилини яратиб, ўз маҳорати ва малакасини ўғиллари Алишер ва Абдулло, қизи Нодирага ўтказган. Улар сулоланинг олтинчи авлоди бўлиб, оилавий анъанани давомчилари ва сақловчилари ҳисобланадилар.

Ҳозирги пайт миллий кулолчиликни ривожлантириш, унинг ўзига хос табиатини, ундаги азалий нақшинкорликни ва Ўзбекистон кулолчилигининг бадий-қиёфаси тузилишини сақлаб қолиш долзарб муаммо бўлиб бормоқда. Ижодий ва ташкилий хусусиятга эга муаммоларга қарамасдан, мустақиллик даврида юз берган ижобий натижалар кишини қувонтиради. Халқ уста-кулолларининг ижтимоий мавқеи ошди. Ўзбекистонда ва кўшни мамлакатларда кулолчилик анъаналарига қизиқиш сезиларли даражада ўсди. Кўпгина усталар ўз маҳоратларини янада ошириш ва мустаҳкамлаш учун хорижий мамлакатларга ижодий сафарларга жўнатилди. Улар, Шунингдек, чет элларда шахсий кўргазмаларини ўтказишга муваффақ бўлишди.

Ўзбекистон кулолчилик санъатини ривожини ва бугунги кунда фаолият юритаётган мактабларни тадқиқ этиш асосида улар орасида Бухоро мактаби ва унинг марказлари алоҳида ажралиб турилиши алоҳида таъкидланди. Бухоро кулолчилиги марказларида ижод қилувчи усталар ижодида анъанавий усуллар ва шакллар сақланиб қолганлиги очиқ берилди. Шу билан бирга анъанавий усуллар

техник ва бадий безак жиҳатидан янгиланиш жараёни содир бўлаётганлиги таъкидланди. Бу янгиланишлар асосан, буюмлар шакли ва баъзи нақш унсурлари ўзгариши билан боғлиқдир. Риштон усталари – Рустам Усмонов, Фирдавс Юсупов, Алишер ва Бахтиёр Назиров ижодида нақш мавзуларига бирмунча эркин ёндашиш аниқ кўринади, дейиш мумкин. Иккинчидан, уста-кулолларнинг шахсий-ижодий ташаббуси анча аниқ намоён бўлган бу буюмларда фойдаланилган усул ва нақшли безаклар муайян маҳаллий анъаналарга боғлиқ бўлмаган тарзда кенгайтирилган. Бухоро кулолчилиги бошқа маҳаллий мактаблардан яшилсимон- сариқ гаммадаги ранглар мажмуи билан ажралиб туради. Гиждувон кулолчилик маракази хандасавий шакллар ва нақшинкор гуллар билан ажралиб туради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати: (REFERENCES)

1. “Хунармандчиликни янада ривожлантириш ва хунармандларни қўллаб-қувватлаш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 28 ноябрдаги ПҚ-4539 сон қарори.
2. Хакимов А. “История искусств Узбекистана”: Учебное пособие / А. Хакимов; – Т.: «Info Capital Group», 2018. –372 с.
3. Веймарн Б.В. Искусство Средней Азии, М., 1940.
- 4.Рахимов М.К. Художественная керамика Узбекистана. Ташкент,1961.
- 5.Хакимова А. Художественное наследие ислама // Мозийдан садо, 2006. №2.
- 6.Максумова, Ф.А. (2022). Ландшафтный дизайн в городской среде. взгляд в прошлое, (SI-1).
- 7.Хайитбобоева Х.П., Джўраева М.З. [Тошкент ёғоч ўймакорлигида Ибрагимовлар сулоласининг ўрни](#) / Восточный ренессанс: инновационные, образовательные, естественные и социальные науки.
- 8.D Alimkulova - ACADEMICIA: An International Multidisciplinary ..., 2021
9. Култашева Н. Development of portrait of Uzbekistan during the early 20th century. Journal of Contemporary Issues in Business and government. Vol.27https://cibg.org.au/article_9884.html
10. <https://meros.uz/uzc/object/rishton-kulolchiligi>